

Sanja Žaja Vrbica

Slikar Marko Rašica u vojsci Austro-Ugarske Monarhije

Sanja Žaja Vrbica
Odjel za umjetnost i restauraciju
Sveučilište u Dubrovniku
Branitelja Dubrovnika 41
HR - 20 000 Dubrovnik

Prethodno priopćenje
Preliminary communication
Primljen / Received: 30. 4. 2017.
Prihvaćen / Accepted: 25. 7. 2017.
UDK: 75Rašica, M."19"

Painter Marko Rašica (1883-1963) from Dubrovnik was enlisted in 1915 and transferred to Bosnia, to the region of Derventa. Later that year, he organized a humanitarian exhibition in Herceg Novi (Montenegro) and another one in Dubrovnik in 1916, when he also won the competition for the Lovćen monument. In 1917, he organized his third humanitarian retrospective exhibition. On that occasion, he met dr. Iso Kršnjavi, who arranged for him to teach at the School of Crafts and obtain a number of sacral commissions in the following years. In 1918, Rašica was released from the army. The author of this study has used newly discovered archival data from various collections to shed light on the time Rašica spent in the Austro-Hungarian army, his activity during World War I, and the impact of his meeting with dr. Iso Kršnjavi on his postwar career.

Keywords: *Painter Marko Rašica, World War I, Rašica's humanitarian exhibitions during World War I, Dubrovnik in World War I, caricature, Lovćen monument in Montenegro*

Slikar Marko Rašica (1883. – 1963.) rođen je u Dubrovniku, gdje se počeo već u ranoj mladosti amaterski baviti slikarstvom. Studij slikarstva završio je u Beču 1907. g. na Akademie der bildenden Künste uz potporu dubrovačke općine, dobivenu nakon uspješno izvedenih scenografija predstave *Ekvinocijo*, u režiji samog autora djela Iva Vojnovića. Za svoje amaterske radove u dubrovačkom tisku dobio je niz pohvala te mu je Općinsko vijeće već nakon nekoliko mjeseci odobrilo stipendiju za putovanje i studiranje u Beču gdje se uputio u jesen 1903. g.

Njegov život i umjetnički put bili su već ranije predmetom istraživanja¹, no slikareva sudbina u austro-ugarskoj odori tijekom I. svjetskog rata i okolnosti ulaska u monarhijske postrojbe do sada nisu bile razjašnjene. Ovaj članak donosi nove arhivske podatke i do sada neobjavljene izvore kojima se razjašnjavaju okolnosti Rašičina ulaska u vojne postrojbe, razdoblje vojne službe te utjecaj tog razdoblja na slikarevu poslijeratnu karijeru. Desetak do sada nepoznatih stranica slikareve autobiografije² o danima početka Prvog svjetskog rata u Dubrovniku, njegovim aktivnostima, mobilizaciji i transportu

vojnika vlakom prema Bosni i Hercegovini zanimljiv su i neposredan uvid u to razdoblje iz rakursa akademski obrazovanog i afirmiranog slikara.

Početak Prvog svjetskog rata dočekaao je u Ljubljani izlažući u izlogu trgovine u središtu grada. Ubrzo potom vratio se u rodni Dubrovnik, nakon deset godina provedenih na raznim adresama u Ljubljani, Münchenu, Pragu, Parizu, Zandvoortu, Haarlemu i Aerdenhoutu, naglašavajući kako ga je nostalgija dovela kući, u rat.³ U veljači 1916. g. objavljen je članak u dubrovačkoj novini *Prava Crvena Hrvatska* o Rašičinoj izložbi u Dubrovniku i tu se slikar naziva „jednogodišnjim dobrovoljcem”, pripadnikom gruške 37. domobranske pješačke pukovnije.⁴ Sintagma „jednogodišnji dobrovoljac” često se koristi za vojnike, a ne odnosi se na dobrovoljni ulazak u monarhijske postrojbe, već je to položaj rezerviran za đake, koji su bili privilegirani služiti vojni rok samo godinu dana, umjesto tri godine što je bila obveza ostalih. Nosili su posebnu oznaku, žutu traku na rukavima.⁵ O njegovim danima provedenim u austro-ugarskim postrojbama ne znamo mnogo; razdoblje I. svjetskog rata u autografu

posvećuje manji broj stranica, no tu se razjašnjava razdoblje početka rata i njegov ulazak u austro-ugarske postrojbe. S obzirom na više puta isticane političke stavove prema Monarhiji, te angažmane u nacionalno obojenim umjetničkim društvima, koja su kroz umjetnost propagirala vlastitu nacionalnu baštinu te tako mogla i pored cenzure na svojevrsan način očitovati želje za osamostaljenjem i izlaskom iz Austro-Ugarske Monarhije, jasno ukazuju da Rašica nije bio kandidat za borca za monarhijske interese, pogotovo s obzirom na svoju dob i zdravstveno stanje koje opisuje. Početkom 1915. g. provedena je opća mobilizacija objavljena u novinama te su pozivani svi muškarci rođeni između 1878. i 1886. godine.⁶ Rašica se tako kao tridesetjednogodišnjak rođen 1883. g. našao među ostalim sugrađanima 1915. g. u postrojbama 37. domobranske pukovnije na prostoru oko Dervente u Bosni i Hercegovini.

Austro-ugarska Monarhija imala je zajedničku stalnu vojsku te jedinice zemaljske obrane: *Carsko-kraljevstvo domobranstvo* za austrijski dio Monarhije, a iz Dalmacije i Istre regrutirane su postrojbe carske i kraljevske vojske te domobranske postrojbe. Pukovnije su bile osnovna pješačka formacija. Ustroj austro-ugarskih pješačkih pukovnika imao je svoju osnovu u broju četiri. Svaki od četiri bataljuna imamo je četiri čete, s četiri odjela. Strojno-puščana ili mitraljeska četa imala je također četiri odjela. Pukovnija je ukupno imala 85 časnika i 1526 dočasnika i vojnika. Početkom 1916. g. 23. i 37. domobranska pukovnija iz Dalmacije sudjeluju u ofenzivi na Crnu Goru i njenoj okupaciji.⁷

Rašičina autobiografija otkriva nam okolnosti mobilizacije: „Brat mi je savjetovao neka krenem kući u Dubrovnik i to mi je bila fatalna pogreška. Ubrzo se u Dubrovniku osjetila nestašica prehrambenih artikala... Moj srednji brat uspio je da kupi vreću muke (krušnog brašna) za svotu od 10 000 Zl Kruna, a za tu se svotu, pa i nižu, mogla kupiti onda u Dubrovniku ili Lapadu – palača. Moralo se misliti na staricu majku i budućnost. Mene su liječnici dr. Frošić i dr. Martecchini angažirali da im u sklopu Crvenog križa narišem 50 tabli raznih obvoja ruku, noga, itd. te da i vijećnici predajem ‘Prvu pomoć’. Očekivala se navala ranjenika iz Srbije, već je prva puška ubila na granici Dr. Palunka. Ja sam savjesno pripremio za prvu pomoć srednjoškolce, gimnazijalce, preparandiju, popove, fratre, itd...”⁸

Dubrovnik tijekom Prvog svjetskog rata nije bio pogođen ratnim sukobima, no poput ostalih dijelova Hrvatske i tu se osjećaju velike nestašice svih živežnih namirnica od početka 1915. g., a sredinom 1916. g. stanovnici Dubrovnika na različite su načine pripremani za sukobe. Akademski obrazovani slikar Marko Rašica ubr-

zo je dobio svoj prvi ratni zadatak – ilustriranje tabli za podučavanje različitih vrsta imobilizacija, no pored tog zadatka, koji je akademski slikar mogao vrlo jednostavno obaviti, podučavao je prvoj pomoći različite učenike i kler premda nije bio medicinske struke. Očito su visokoobrazovani građani imali različite društveno korisne zadatke, bez obzira na svoju vokaciju. Ubrzo je Marko Rašica pozvan u vojnu službu, premda je tada imao punu trideset i jednu godinu, te ozbiljne zdravstvene probleme.

„Kako je u to vrijeme Italija također navijestila rat Monarhiji, obavila se je u ovoj hitnije stanje, toga i toga poziva, te sam i ja unovačen, premda nikada do tada nijesam bio ni za nikakvu službu u vojsci sposoban. Šef državne policije u Dubrovniku bio je tada Fillaus, sin onoga moga prvoga ‘učitelja’ slikarstva, teška pijanica, dubrovački deran i korumpirana mješina (Umro je kasnije od delirium tremensa!). Sve mi se čini po svim znakovima, da je neko morao ‘dobronamjerno’ na mene namignuti, da me se unovači i makne iz Dubrovnika. Ja sam već godinama bolovao od čira na želucu i na dvanaesniku i pilorusu, radi čega sam mnogo trpio. Morao sam živjeti u striktnoj dijeti i u posebnoj mjeri, postojala je svaki čas opasnost perforacije crijeva, što od prilike znači isto kao i smrt. Uzalud sam ja kazivao liječniku nekome Madjaru s imenom Horvat, da sam teško bolestan na želucu. On mi je uzvratio da ćemo opet biti pregledani u Doboju u Bosni.”⁹

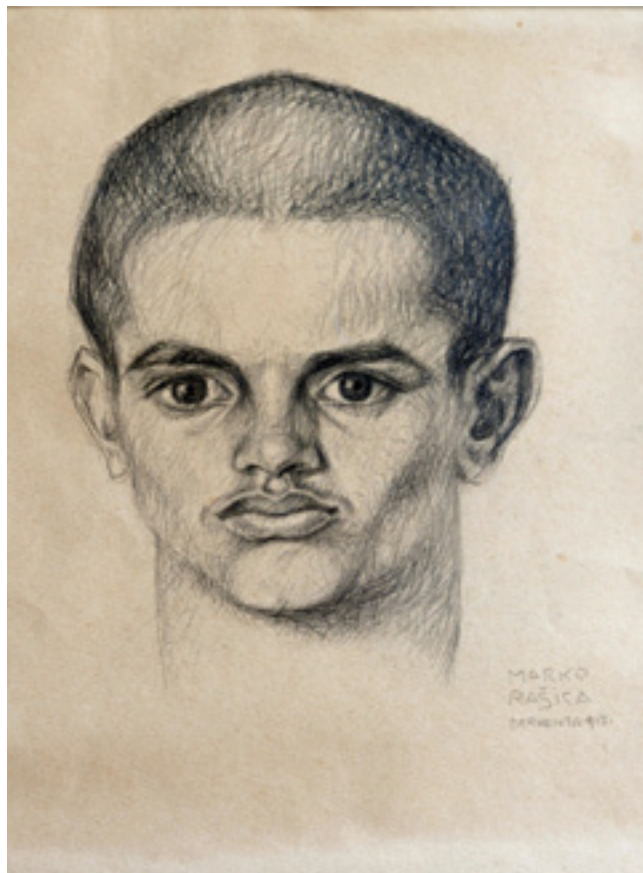
Poražavajuće okolnosti mobiliziranja i transportiranja regruta prema kasarnama i vojnim logorima u Bosni ostale su dobro sačuvane u slikarevu pamćenju. Iznio ih je u svojim Sjećanjima pisanim tijekom 1958. godine slikovito i s dozom humora i ironije, kojim prati brojne gorke trenutke svog života.

„Strpali su nas 300 ‘regruta’ u marvinske vagone, meni su dali popis ljudi u ruke i neka ih vodim u Doboju. Tri dana smo u tim smradnim i nečistim vagonima putovali do Doboja, nigdje ništa da okusimo. Podigli se, brate, na me kauri da im dam hrane – kad sam ih preuzeo da ih vodim! E, tako je, logično je! Čekaj der jedan trenutak do Alipašina mosta, tamo imam zaire i džebane, bit će svima na pretek – šalio se ja, a izvrnuo se dobro. Stao vlak u Alipašinu mostu, pa ja glavom Štacionskomandantu, pa bosanski: ‘Da mi ljude nahraniš, ima nas trista’. I bogme nije loše uputio. Velim ja kapetanu, navalila raja na mene, njih 300, a ja sam i goloruk, da ih nahranim, a nemam ni sam ama ni mrve kruh, ni da se pričestiš, kako ću, poginut ću, pomozi kapetane. Bio to naš čovjek iz Slavonije, raspoložio se on, te zapovijedi da se užije vatra i ‘onaj veliki kazan’ (kotao), a može i ‘onaj mali skuva graha’. Nije dugo vrijeme potrajalo i mi do tri sata stekli i apetita i kuhanoga

1. Marko Rašica, *Portret muškarca*, 1915., privatno vlasništvo, Dubrovnik (foto: D. Vrbica)

Marko Rašica, Portrait of a Man, 1915., private collection, Dubrovnik

2. Marko Rašica, *Portret mladića*, 1915., privatno vlasništvo, Dubrovnik (foto: D. Vrbica)

Marko Rašica, Portrait of a Young Man, 1915., private collection, Dubrovnik

graha svaki po šalju, a i dvije pa grizi i jedji. Nije smetalo što je grah bio malo potvrđi, išlo je u tek, čak sam i ja s mojim čirevima kušao, pa što Bog da i sreća junacka. Konačno stigoso u Doboj, a raja se razbježala na sve strane žedna i gladna... Navalile u to patrole sa svih strana te nas satjerali u barake! A što je to? Eto rekoh zgodnog motiva prvog u vojsci da ga nacrtáš: 'Jednogođišnji dobrovoljac Kosiček okovanom rukom pri nogu zgrbio se na škrinjici 'u špangama', što je, čini mi se odgovorio kaplaru!... Čini mi se 2 sata tog pobožnog razmišljanja... Ja prionu i nacrtao taj kulturni prizor 'ljudi koji će banit Soću, pa da se naviknu ustrpljenju; imam ja taj nacrt kod mene. Kad je gospodin kaplar, što bi mi rekli kapuro, izvolio nekamo nestati strugnem ja iz barake te Usorom, odnosno uz nju, u Doboj i nalijem se u gostionici piva, išlo mi je u tek ko najbolji šampanjac. Bilo je i nešto malo za založiti, nije upravo mirisalo, ali 'a la guerré, come a la guerré'. Ali po noći meni pozlilo, bolovi u stomku, grčevi i povraćanje, ujutro se to pogoršalo te se otvorila krv i gore i dolje. Uzeli su me na nosila i odnijeli na kolodvor da me ukrcaju na željezni-

cu i povedu u Derventu u bolnicu. Na putu nas sastane štapski liječnik Zahu (zub!) koji je bio više kučak nego zub! 'Što je tomu vragu?' – zapita moje nosače? Kažu mu kako činim krv. 'Okrenite ga, glavu naprijed, gledajte mu u oči, ako požute odmah ga pod putom zakopajte! ... Koleru!' Ja sam se u svoj boli morao nasmijati toj koleri – od pive! Sjedaó sam na stubama glavnog špitala u Derventi sav skršen i iznemogao. Poslije 8 sati u jutro evo jednog civila sa smočenom tirolskom klobučinom, licem pjegavim od 'somersprosa' i malim lukavim očicama. Prva mu je bila: 'Was Sind sie in civil?' (Što ste u civilu?) 'Akademski slikar!' 'O, hote k meni, ja ću Vam u jednom posebnom spitalu dati sobu sa separiranim ulazom, vi ćete biti spitalkomadant! Nikako ne dolazite gore u ovaj glavni špital, nijesu simpatični ljudi ... I doista, odveo on mene u jednu podalju kuću, parternu zgradu nekog bega koji je strugnuo sigurno iz nacionalnih razloga, kuća mu pretvorena u bolnicu: 'Evo to je Vaša soba, Vi ste spitalkomadant.' Prilijepio on meni i crveni križ na lijevu ruku – i sad sam ja postao 'mladi doktor'. Pita on mene: 'Razumijete li se što u medicinu?

– Kako ne, ko veliki – rekoh ja, što god hoćeš. – Kad je tako eto Vam sode bikarbone i polvere Doveri – pa liječite! Dr. Goldhagen je dolazio popodne na vizitu, te bi me tada pozvao da izadjem s njime na šetnju u Žirovnu u obližnju šumicu i natrag... Rado mi je išao na ruku i iskazivao usluge. Ljudi su to namirisali i vrlo često se na mene obraćali, a ja sam im rado pomagao, brojni i brojni su otišli kućama. Ali zamalo da nijesam jednom i nastradao: hvalio se u Dubrovniku sin jednog poštanskog činovnika (komu sam pomogao da bude superarbitriran i otpušten kući radi nezrelosti, bio je uistinu kao tek u pubertetu) – ‘lako je nama dok je u D. gospodar Marko, on samo što prišapne liječniku pa ideš kući’. Bilo je i istraga, no nekako smo zataškali.”¹⁰

Pišući autobiografiju pred sam kraj svog života slikar nije detaljno opisivao svoj ratni put. Zapamtio je tek traumatični odlazak vlakom prema nepoznatom, svoje prve ratne dane te dobrohotnog liječnika dr. Goldhagena kojeg je očito bio prevoditelj. To druženje omogućilo mu je različite olakšice, bolji smještaj u odnosu na ostale vojnike, ali i mogućnost pomoći sugrađanima, koju je Rašica, prema svojim sjećanjima višekratno koristio. Čini se da Rašica nije sudjelovao u direktnim vojnim sukobima jer ih u do sada pronađenoj arhivskoj građi ne spominje, a zasigurno bi se ti događaji urezali u njegovo pamćenje. Rašičina autobiografija otkriva nam njegov ulazak u postrojbe 37. domobranske pukovnije, te svojevrsnu zavjetrinu od ratnih sukoba u kojoj se našao zahvaljujući svom znanju njemačkog jezika i vokaciji. Njegovu vojnu putanju možemo iščitati djelomično i iz dubrovačkih tiskovina koje budno prate slikareve umjetničke akcije. Uz njih su nam orijentir i malobrojni sačuvani radovi datirani ratnim godinama, koji pored navedenih čine manju skupinu u slikarevu opusu. Međutim, ti radovi ilustriraju i Rašičinu iznimnu posvećenost umjetnosti, stvaralaštvu neprekinutom i u tim teškim okolnostima. U ratnim godinama promijenio je formate i tehnike rada, no karakteristično za njega, čitavo vrijeme crta. Bilježi lica oko sebe, vedute, radi karikature. Dva crteža, portreti muškaraca izvedeni olovkom 1915. g., od kojih je jedan signiran datumom 17. X. 1915. s napomenom Derventa, ukazuju na Rašičinu poziciju u tom razdoblju (slika 1, 2). Kvalitetom je nadmoćan rad veduta malog formata, također nastala u Bosni i Hercegovini, gdje se Rašica u predahu od vojnih strahota prepusta stvaranju i bilježi zgusnute segmente orijentalnog grada (slika 3). U prosincu 1915. g. nalazi se u Herceg Novom u Crnoj Gori, tada pod austrijskom upravom i crta nekoliko izvrsnih karikatura. Prva nam je sačuvana bez naslova s motivom starijeg Crnogorca s lulom (slika 4), a druga je karikatura Zvonimira Kochanskog (slika 5), nastala 4. 1. 1916. g. U

kronološkom popisu svojih najvažnijih izložbi i putovanja te različitih umjetničkih akcija u 1916. godini Marko Rašica naveo je portretiranje istaknutih vojnih osoba za vrijeme vojne službe, no te nam slike danas nisu poznate, a ne nalazimo ih ni u popisima kataloga ratnih izložbi niti se navode u člancima o tim izložbama.¹¹

Krajem 1915. g. priređuje svoju prvu, samostalnu ratnu i humanitarnu izložbu u Herceg Novom u Crnoj Gori, a ta izložba bila je još jedna u nizu svečanosti obilježavanja šezdeset i sedme obljetnice vladavine Franja Josipa I. Tendencija proslava carskih rođendana, imendana i godišnjica vladavine te značajnih bitaka karakteristična je za Prvi svjetski rat. Time se dodatno naglašavalo važne događaje iz vojne prošlosti i osobe Franja Josipa I.¹² Na izložbi u „Hrvatskom domu” predstavio je stotinjak djela izvedenih raznim tehnikama, a prihod od ulaznica i 10% od prodaje slika bio je namijenjen humanitarnim fondovima, za pomoć vojnicima i njihovim obiteljima. U članku *Prave Crvene Hrvatske* istaknut je niz uvaženih pripadnika vojne i civilne vlasti. Izložbu je otvorio F. M. L. Weber plemeniti Webenau, čestitavši umjetniku na uspelim djelima i humanitarnoj namjeni izložbe, a među posjetiteljima navodi se i veći broj časnika, Dr. Treiber, majori Protić i Gross, zatim biskup Uccellini. Sljedeći dan izložbu je posjetio i namjesnik Dalmacije Mario grof Attems, uz pratnju dr. Visina, kotarskog poglavara Giupanovića i izaslanike općine. Pred ulazom u zgradu namjesnika je dočekao kapetan Njegovan, inicijator i organizator izložbe, a namjesnik Dalmacije nakon razgledanja izloženih djela pohvalno se izrazio o izložbi: „Na ulazu u izložbu oslovio je g. namjesnik umjetnika g. Marka Rašicu, izrazivši osobito zadovoljstvo na pothvatu za plemenitu svrhu. Pri pregledavanju slika g. namjesnik je u više navrata izrazio svoje udivljenje koliko umjetninama toliko arrangementu. G. namjesnik je blagoizvolio notirati dvije oveće slike i obećao je umjetniku svoje zauzimanje kod kompetentnih faktora, stisnuvši srdačno desnicu mladom i potpunom umjetniku, g. namjesnik se odaleči iz zgrade izložbe.” Članak navodi i stotinjak izloženih radova izvedenih različitim tehnikama i autor dr. Božo Cvjetković opisuje domašaje Rašičina slikarstva te nam otkriva i teme izloženih radova – dubrovačke pejzaže, portrete i dekorativne radove folklorne motivike, slike očito nastale ranije, jer ih srećemo i na Rašičinim predratnim izložbama. Eventualne ratne scene, prizori s bojišta ne spominju se, tako da Rašica očito nije izlagao radove te tematike.¹³

Početak 1916. g. tijekom proslave sv. Vlaha, zaštitnika Dubrovnika, u prvim danima veljače organizira još jednu humanitarnu samostalnu izložbu u prostorijama dubrovačke Općinske vijećnice, kojom je želio ublažiti

3. Marko Rašica, *Grad*, oko 1915., privatno vlasništvo, Dubrovnik (foto: D. Vrbica)

Marko Rašica, *The City*, around 1915., private collection, Dubrovnik

„... mnogu suzu sirotinje i udovica.”¹⁴ Novinar u istom članku navodi cijene ulaznica te poziva građanstvo na izložbu zaključujući: „Svi dakle doprinesimo svoj obol i tim se još naužimo lijepih i velebnih umjetničkih radova. Ne smije naš grad da ni u ovom pogledu zaostane za drugim mjestima, gdje se slične izložbe mnogobrojno posjećuju.”¹⁵ U sljedećem broju isti list izvještava o posjetu dvojice oficira, Feldmarschalleutnanta Johanna Divisa i vojnog intendanta Josefa Zaretskog sa suprugom, te njihovo zadovoljstvo izložbom i poziv umjetniku na nastavak sličnih akcija. Nadalje, članak nam otkriva i da je sam slikar tada boravio neko vrijeme u Dubrovniku i vodio posjetitelje kroz izložbu ostavljajući vrlo pozitivne dojmove: „G. Rašica ih je proveo kroz izložbu velikom susretljivosti. Bogatim stručnim znanjem i osobitim darom govora g. umjetnik je posjetiocima od slike do slike rastumačio razne umjetničke tehnike i cijeli razvitak umjetnosti od renesanse do danas. Njegova velika stručna sprema te simpatični kolorit predavanja veoma se dojmio g.g. profesora i učenika, te su sa živim zanimanjem i nasladom slušali g. predavača.” No, autor ne opisuje izložena djela, već naglašava humanitarni karakter druge Rašičine izložbe i nada se nastavku sličnih akcija.¹⁶

Rašičina izložba bila je samo jedna u nizu manifestacija prikupljanja sredstava u sklopu proslave zaštitnika Dubrovnika, s kulminacijom u svečanom otkrivanju

kipa Željeznog domobranca ispred Luže na Stradunu u Dubrovniku, sjedišta austrijskog vojnog zapovjedništva. Dubrovačka općina naručila je drveni kip vojnika (domobranca) u prirodnoj veličini od Obrtne škole iz Splita 1916., izveden pod nadzorom ing. Kamila Tončića za tu humanitarnu akciju, a kroz lokalne novine stanovništvo je pozivano na doniranje novca te su ovisno o visini uplate u kip Željeznog domobranca pribijeni čavlići ili pločice s imenima donatora.¹⁷ Dubrovačka akcija odjek je sličnih intencija organiziranih svuda po Monarhiji za vrijeme ratnih godina. U Beču je već 1915. g. *Zaklada za udovice i siročad cijele oružane snage* pokrenula akciju zabijanja čavala u drveni kip naoružana viteza, a za svaki se čavalo plaćao određeni iznos ili se davao dobrovoljni prilog za udovice i djecu poginulih vojnika. Sljedeće 1916. g. ta se tendencija osjeća i u čitavoj Dalmaciji gdje se podižu spomen-liburne, pandan spomen-lipama u kontinentalnom dijelu Hrvatske, gdje su se čavli za određeni iznos u korist udovica ili poginulih vojnika zabijali u liburne.¹⁸

U ljeto 1916. g. objavljen je natječaj za spomenik na Lovćenu u Crnoj Gori „u slavu zauzeća ovoga jadranskog Gibraltara a potomcima na izgled”¹⁹ za sve arhitekta, inženjere, tehničare i kipare u vojnoj službi od

4. Marko Rašica, *Karikatura*, 1916., privatno vlasništvo, Dubrovnik (foto: D. Vrbica)

Marko Rašica, *Caricature*, 1916., private collection, Dubrovnik

Njeguša do Dubrovnika. Natjecalo se sedamnaest stvaratelja sa sto izložbenih projekata, a izložbu aranžiranu u „Hrvatskom domu” u Herceg Novom, postavio je Marko Rašica, ujedno i jedan od natjecatelja. Izložba je otvorena na Carev dan, 18. augusta, a otvorio je F. M. L. plemeniti Weber. Između brojnih pristiglih radova petročlani je žiri za gipsani model spomenika Pobjede prvu nagradu dodijelio Marku Rašici. Spomenik nije izveden, nije nam poznat izgled gipsanog modela, a sačuvalo se tek opis tog arhitektonsko-skulptorskog projekta s figurom kolosa visine 32 m: „Spomenik predstavlja genija pobjede i slave. Obzirom na veliku visinu genij je prikazan u jednoj vrsti tunike sa kacigom. Ovaj, stigavši na najveću visinu Lovćena (Štirovnik), osovio se na vječna vremena prekrživ ruke na maču. Na vrhu mača je monogram F J I (simbol vojske našega Ćesara), a na donjoj strani mača je uklesan historijski datum: 11/1 1916 t.j. dan osvojenja Lovćena od naše nepobjedive vojske. Genija ovjenčava oko glave, niz tijelo i preko mača lovorvijenac (simbol slave). Ovaj vijenac kao i pismena bit će samo od crvenog kamena, da ih svaka zastava na Jadranu uzmogne vidjeti i pokloniti se koliko onome monogramu toliko sretnome historijskome datumu. Genij će biti okrenut prema jadranskoj pučini i protivnoj italskoj obali. On je straža Jadrana i istočne jadranske obale. Geniju otraga priljubljena je uz tijelo trokutna kula kao obrana proti zavrletnim navalama. U spomenik je dakle reinkorporisana snaga, obrana, slava i pobjeda pod veličanstvenim monogramom našega viteškog vladara Frana Josipa I.”²⁰ O tom natječaju svoje čitatelje izvijestile su i razne austrijske novine, donoseći detaljan opis terena za koji je spomenik zamišljen i skulpture kolosa, ponavljajući gotovo identičan tekst s opisom nagrađenog rada i vrha Lovćena, „jadranskog Gibraltara” kako je nazivan u novinama.²¹

Sljedeće 1917. g. u lipnju priredio je svoju posljednju, ratnu, humanitarnu izložbu u Zagrebu, u salonu Ullrich, još uvijek kao pripadnik vojske. U katalogu je najavljen kao akademski slikar i „jednogodišnji dobrovoljac,” a predstavio se s osamdeset radova, većinom ranije izlaganim na njegovim predratnim izložbama u Pragu, Münchenu, Beču, uz tek nekoliko novijih naslova. U popisu ne nalazimo ni jedno djelo ratne tematike, a među novijim radovima nastalim u ratnim godinama uočljive su vedute Herceg Novog, Lepetane, Tivta, te *Kapija u Bosni*. Očito je slikar nastavio sa svojim ranijim tematskim preokupacijama među kojima vedute zauzimaju dominantnu poziciju, a portreti časnika koje spominje, scene iz vojničkih logora ostali su dio slikareve privatne zbirke, sačuvani do kraja života, no nisu bili namijenjeni publici za vrijeme rata.²² Izložba je pobudila značajnu pažnju ko-

5. Marko Rašica, *Karikatura Zvonimira Kochanskog*, 1916., Kabinet grafike HAZU, Zagreb, (foto: S. Ž.Vrbica)

Marko Rašica, *Caricature of Zvonimir Kochansky*, 1916., *Cabinet of Graphics*, Croatian Academy of Sciences and Arts

mentatora zagrebačkih listova i prati ju desetak članaka u publikacijama različitih profila. Također je zanimljiv i sastav publike na otvorenju, posebno visokih uzvanika. Izložbu je otvorio zagrebački nadbiskup dr. Antun Bauer, naručivši jedno Rašičino djelo (*Bogorodica*, danas se nalazi u fondusu Dijecezanskog muzeja u Zagrebu), a novine navode predstavnike Zemaljske vlade dr. Tropscha, predstojnika Odjela za bogoštovlje, dr. Isa Kršnjavog i dr. Ferda pl. Mixicha, gradonačelnika Zagreba Janka Holjca i crkvene uzvanike, te predstavnike Hrvatskog Zitin-doma, angažirane za prikupljanje sredstava od ulaznica na izložbu namijenjene nemoćnim hrvatskim vojnicima.²³ No, vrlo brzo nakon uspjeha na izložbi slikar je ostao u Zagrebu i zaposlen je na Obrtnoj školi.²⁴

Humanitarna izložba privukla je i dr. Isa Kršnjavog, a taj susret bio je početak razdoblja njihova uzajamna prijateljstva i unosnih sakralnih narudžbi za Rašicu tijekom trećeg desetljeća, uz angažman na Obrtnoj školi u Zagrebu, gdje je Kršnjavi imao još dugo izniman utjecaj.

Kršnjavijev onodobni utjecaj na značajne sakralne narudžbe najbolje ilustrira sačuvani primjer prepiske između župnika iz Vrboske i dr. Isa Kršnjavog. Tijekom rata župnici Vrboske naručuju nove oltarne slike za crkvu Sv. Lovre, te dr. Iso Kršnjavi na dopisnici datiranoj 25. 10. 2017. g. piše župniku don Frani Lučiću: „Za religiozno slikarstvo dandanas imamo samo dva umjetnika C. Medovića i Marka Rašicu iz Dubrovnika. I Vlaho Bukovac znao bi slikarski vrlo lijepo riješiti svaku zadaću tek neće biti u religioznomu duhu nego u dekorativno realističnom načinu. Bukovčeva bi slika svakako vrlo zanimljiva bila. Još bi i Ivan Tišov mogao što vrlo dobro načiniti ali uz strogo propisan program. On kadkad vrlo dobro radi, kadkad sasvim slabo.”²⁵ Kršnjavijev savjet prihvaćen je što ilustrira prepiska između Rašice i župnika don Frane Lučića. Pored detalja o oltarnoj pali ta korespondencija otkriva nam i Rašičin vojni status tijekom proljeća i ljeta 1918. godine. Početkom travnja Rašica u svom pismu župniku don Frani Lučiću navodi pitanje svog natpregleda koji se trebao riješiti za par dana,²⁶ a potom u srpnju piše: „Pitanje moje superarbitracije je pred par dana povoljno riješeno.”²⁷ Rašica je očito od ljeta 1917. godine boravio u Zagrebu, a sljedeće godine napokon je otpušten iz vojne službe zbog svog zdravstvenog stanja, a ostanak u Zagrebu, daleko od fronte zasigurno mu je omogućio dr. Iso Kršnjavi.

Rašičine ratne humanitarne izložbe temama slika potpuno odudaraju od ratnih izložbi koje organizira Odjel ratnog izvještavanja, smješten pri vrhovnom zapovjedništvu. Članovi Umjetničke grupe unutar tog Odjela najčešće su po dva mjeseca boravili na fronti, a potom bi za izvođenje djela prema skicama iz borbi dobili radni odmor kod kuće. Umjetnici te grupe bili su dužni predavati vojnim vlastima svoja djela, za svaki tjedan proveden na bojišnici po jednu skicu, a za mjesec rada kod kuće jednu sliku, jasno označenu tako da se može utvrditi na koje se ratište odnose. Taj je materijal izlagan na ratnim izložbama u Monarhiji te savezničkim i neutralnim zemljama, a izložbe je pratio katalog i plakat.²⁸ Jedna takva izložba organizirana je u Zagrebu²⁹ 1916. g. s nazivom *Umjetnička izložba c. i kr. konaka ratne štampe*, a u predgovoru Gm Max vitez pl. Hoen, zapovjednik c. i kr. stana ratne štampe ističe: „Nema sumnje, da je slikovita umjetnost jedno od najodličnijih sredstava, kojima čuvamo i oživljujemo uspomene. Ona govori jezikom, koji je svakome razumljiv, a prikazuje mnoge stvari većom jasnoćom, nego što bi ih peru najvještiji čovjek sa obiljem riječi opisao. Naša je vojna sila odmah na početku dostojno ocijenila važnost umjetnosti obzirom na povijest. Pojedina viša zapovjedništva pomagala su po mogućnosti umjetnike, koje je na

frontu dovela vojna dužnost, a vrhovno zapovjedništvo dodijelilo je stanu ratne štampe društvo umjetnika, koje se za vrijeme rata znatno povećalo.” Rašica očito nije bio spreman ilustrirati snagu austrijske vojne sile, te na taj način propagirati rat.

Sve tri Rašičine dobrotvorne izložbe izložbe popraćene su člancima u novinama, posebno zagrebačka kojoj je posvećeno desetak tekstova, no razmatrajući podatke o dvije detaljnije opisane izložbe, uočljiv je Rašičin odmak od uobičajne prakse izlaganja tih ratnih godina. Rašica se umjesto prizora s ratišta i vojnih postrojbi predstavlja svojim predratnim temama, pretežno pejzažima, alegorijama, portretima, što je vjerojatno i posljednica činjenice da nije bio član vojnih grupa organiziranih radi produkcije ratne propagande, koji su tiskali listove s prikazima postrojbi u borbama na raznim bojištima, te portrete vladara i zapovjednih časnika.

U Austro-Ugarskoj Odjel ratnog izvještavanja osnovan je već u srpnju 1914. godine, a unutar njega djelovale su Umjetnička grupa i Foto grupa, a članovi tih grupa bili su ratni slikari, kipari i fotografi, pristigli na Odjel mobilizacijama i kao dobrovoljci. U fundusu Hrvatskog povijesnog muzeja čuvaju se radovi hrvatskih umjetnika članova Umjetničke grupe – Otona Ivekovića, Roberta Frangeša Mihanovića, Slavka Tomerlina, Anđelka Kaurića i Oskara Artura Alexandera izlagani na izložbi *Slike Velikog rata*³⁰ te su vidljive razlike u odnosu na Rašičinu ratnu likovnu produkciju. Oton Iveković iznimno je aktivan ratni slikar austro-ugarske vojske. U razdoblju od ljeta 1915. g. do 1918. g. ostvario je niz portreta oficira, uključujući generala Svetozara Borojevića, prikaze vojnika na bojišnicama i karikatura. Robert Frangeš Mihanović radi također portrete, te različite ratne scene iz borbe i s ratišta, Slavko Tomerlin slika alegorijski prikaz vojskovođa I. svjetskog rata, Oskar Artur Alexander radi zračne i mornaričke bitke, portrete mornaričkih časnika i pilota, trenutke odmora uz vedute, a Anđelko Kaurić orijentira se na različite ratne scene i pejzaže koji su poprišta bitki. Bogumil Car nije bio među ratnim slikarima, premda se trudio uči u njihove postrojbe, no ostavio je brojne karikaturalne prikaze događaja s fronte.³¹

Rašičine slike iz razdoblja I. svjetskog rata sačuvane su u privatnim zbirkama u koje su podijeljena djela slikareve privatne ostavštine. Već ta činjenica govori o intimnoj prirodi tih djela, ona nisu nastala po narudžbi, već su slikarev tihi komentar i bilješka zbilje. Maleni broj radova iz tog razdoblja izvedenih u trenucima odmora prema signaturama otkrivaju njegova kretanja – od Dervente u Bosni i Hercegovini iz 1915., do Herceg Novog u Crnoj Gori, potom Dubrovnika 1916., gdje se evidentno dulje zadržao na organizaciji izložaba. Tijekom tog

perioda slikar organizira nekoliko samostalnih izložaba, povremeno slika te na taj način nastavlja unutar vlastite discipline, slikarstva, raditi na propagiranju stila nadahnutog folklornom baštinom, a humanitarnim izložbama namjenjuje pomoć domaćim žrtvama rata. Premda teritorij Hrvatske u I. svjetskom ratu nije bio poprište većih ratnih sukoba, posljedice rata osjećaju se mobilizacijama i stradanjima vojnika, nestašicama hrane te su izložbe organizirane vrlo često s ciljem prikupljanja sredstava za pomoć udovicama, siročadi, osiromašenim stanovnicima, što je praksa i u Dubrovniku. Marko Rašica svojim se umjetničkim djelovanjem uključuje u te aktivnosti i

boraveći daleko od fronte dočekuje oslobođenje od vojne službe u proljeće 1918. g. Posljednja, ratna, zagrebačka izložba Rašici je omogućila poznanstvo s dr. Isom Kršnjavijem, koji je iznimno cijenio Rašičin rad, te mu je tijekom sljedećeg desetljeća omogućio brojne sakralne narudžbe, posredovao u Rašičinom angažmanu u nastavnom kadru Obrtne škole i time odredio njegov životni put. Rašica je 1917. g. došao u Zagreb i počeo raditi u Obrtnoj školi, a tijekom trećeg desetljeća izveo je brojne sakralne narudžbe i organizirao niz izložbi, te je brojnim umjetničkim angažmanima to razdoblje bilo vrhunac Rašičina rada.

Bilješke

- ¹ SANJA ŽAJA VRBICA, *Marko Rašica*, doktorski rad, Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Zagreb, 2011., 9-13, 22-30, 34-96; SANJA ŽAJA VRBICA, *Marko Rašica*, Zagreb, Društvo povjesničara umjetnosti Hrvatske, 2014., 65-76.
- ² Zahvaljujem obitelji Ivana Boškovića što su sačuvali i pronašli još rukopisne građe Marka Rašice, te mi omogućili uvid u taj materijal.
- ³ SANJA ŽAJA VRBICA (bilj. 1), 261-263.
- ⁴ N.N., Umjetnička izložba u dobrotvorne svrhe., u: *Prava Crvena Hrvatska* 12. 2. 1916., 3.
- ⁵ FILIP HAMERŠAK, *Tamna strana Marsa, Hrvatska autobiografija i I. svjetski rat*, Zagreb, Naklada Ljevak, 2013., 196., MIROSLAV KRLEŽA, *Hrvatski bog Mars*, Zagreb, Zora, 1955., 432.
- ⁶ FILIP ŠKILJAN, *Prvi svjetski rat u Dalmaciji, (1914.-1918.)*, Split, Dubrovnik, Vijeće srpske nacionalne manjine u Splitsko-dalmatinskoj županiji, Vijeće srpske nacionalne manjine u Dubrovačko-neretvanskoj županiji, 2014., 67.
- ⁷ JELENA BOROŠAK MARJANOVIĆ, Prvi svjetski rat u zbirka Hrvatskog povijesnog muzeja, u: *Dadoh zlato za željezo (katalog izložbe)*, (ur. Jelena Borošak Marjanović), Zagreb, Hrvatski povijesni muzej, 2011., 25-30.
- ⁸ MARKO RAŠICA, Sjećanja (rukopis, Arhiv Ivana Boškovića, Split, 1959.), 76.
- ⁹ MARKO RAŠICA, Sjećanja (rukopis, Arhiv Ivana Boškovića, Split, 1959.), 78.
- ¹⁰ MARKO RAŠICA, Sjećanja (rukopis, Arhiv Ivana Boškovića, Split, 1959.), 79-87. Slikar je u svojim Sjećanjima zabilježio i odlazak s doktorom u posjet bolesnom načelnikovu sinu u blizini Dervente, nakon čega se zbližio s doktorom.: „Točno u 11 sati stajala su pred bolnicom kola: elegantni gumiradl (kočija sa gumenim kotačima) u koju su bila upregnuta četiri punokrvna arapska konja, ko četiri vile. Dr Goldhagen je to žderao očima i upravo se djetinski veselio: ‘Ta ja nijesam nikada još u životu ni vidio 4 arapska konja, kako da bi se još i vozio u tim kolima i to u Gumiradlu.’ - A ko će kočirati?- Moj babo, ne pušta on uzde nikome u ruke, vidjet ćeš kako spretno vlada konjima. Zahir je držao konjedok nije došao načelnik – Mi budemo prestavljeni i načelnik se digne na prednje mjesto, Zahir mu dobaci sasna male uzde, kao što je i cjelokupna orma bila, od sasna nove kože, k tomu sa srebrnim okvirima. Kraljevska parada! Zahir skoči otraga na svoje mjesto, načelnik cmokne usnama i vile poletješe! ... Gradonačelnik je bio vrlo lijep čovjek, jedna pojava upravo dostojanstvena izgleda. Gledajući ga onako na boku s uzdama u rucu živo me je posjećao na

Colleonijska jahača. Točno za 1 sat bili smo u Žirovini, liječnik je pregledao pacijenta, bio je prilično kiseo, i sad se pristupilo objedu sa ceremonijom uobičajnom muslimanima. Načelnik je dohvatio tanjurić pekmeza sa jednom žličicom, malko liznuo žlicu i ponudio liječniku. Ovaj se zgrnuo, što da ja jedem istom žlicom! Svinjarija! Maknite to! Šapnem mu neka samo markira kao da je liznuo, inače je velika uvreda. On to uradi. Sad načelnik zavije cigaretu, uslini je, stavi u usta, pripali, povuče dim i predade liječniku, ala puši." Nakon obroka imao je priliku vidjeti i ostatak obitelji u raskošno uređenim prostorijama: „Kad se zapušila cigareta, pljesne domaćin šakama, a iz susjedne sobe izađu dvije bule koje namah skinu feredže, obe rasne lijepe žene, jedna mladja, druga starija, u svilenim dimijama i dobrano rumenih obraza. – ovo je moja hanuma, ovo moja kćer, vi ste od sada naši prijatelji i naša Vam je kuća u svako doba otvorena, neće Vam niko smetati! – reče domaćin. Ja prevedem liječniku, a on se i opet razdragano veselio. – Dakle ja mogu ući u „harem“ iako nijesam domaći? Dabome, u svako doba, rekao sam Vam da je to ritualni postupak. Moj se doktor zahiri, pregledu sina gazdina, nakon čega je bio mučaljiv kao zaliven, tek kad mu je domaćin pružio kovertu stao je u nju zavirivati i rumeniti se od zadovoljstva. Kod toga je češće bacao vatrene poglede na ćerku i smijuckao se. Nakon toga smo bili uvedeni u gostinjsku dvoranu koja je bila od tla do stropa ćilimima prekrivena. Na podu su bili teški, mekani perzeri sve 'uzlani' pa po zidovima veliki tkani ćilimi po svoj prilici sarajevski fabrikat. Doktor raskolačio oči 'Gott im Himmel! – Nebeski bože!' Po podu se gazi ko po pamuku, a okolo minderluci za sjedanje i zidovi obučeni u prebogat šarene ćilime žarkih boja; na prozorima guštre iz izrezbarenog drva da ni nos ne možeš promoliti jedva i mali prstić, pred prozorima zastori raskošno uređeni haremskim vezom. Moj se doktor napola skamenio od čuda: 'Das hab'ich nichteinmal im Traum gesehen' – Ovoga nijesam nikada ni u snu vidio! – a i odakle da što slično vidi u njegovom kukavnom rutenskom seocu... 'Ni u knjigama!' Gazio je okolo i najradije bi se bio povaljao po perzerima: 'Je li ovo harem?' – Da, sad ste u haremu....Već je bilo zanoćalo kad smo povečerali i povratili se u mjesto. Doktor je cijelog puta raspoloženo izražavao zahvalnost što sam ga upoznao s ovim čudom, čega on neće zaboravit. Sad je i moja cijena u njegovim očima visoko poskočila! Giltao sam sada kao neki saveznik i tijesni savjetnik.”

¹¹ MARKO RAŠICA, Popis likovnog djelovanja profesora Marka Rašice, akademskog sikara (rukopis, Arhiv Ivana Boškovića, Split, 1959.).

¹² FILIP ŠKILJAN (bilj.6), 90.

¹³ CVIJET, Umjetnička izložba, u: *Prava Crvena Hrvatska* 2.12. 1915., 1.

¹⁴ N.N.-, Umjetnička izložba u dobrotvorne svrhe, u: *Prava Crvena Hrvatska* 12. 2. 1916., 3.

¹⁵ N.N., Umjetnička izložba u dobrotvorne svrhe, u: *Prava Crvena Hrvatska* 12. 2. 1916., 3.

¹⁶ JEDAN POSJETIOČ, Visoki posjet umjetničke izložbe, u: *Prava Crvena Hrvatska* 19. 2. 1916., 3.

¹⁷ TONKO MARUNČIĆ, Željezni domobranac iz fundusa Muzeja suvremene povijesti u Dubrovniku. u: *Zbornik Dubrovačkih muzeja*, vol. 2, ur. Pavica Vilač, Dubrovnik, Dubrovački muzeji, 2012., 235-238.

¹⁸ FILIP ŠKILJAN (bilj. 6), 74.

¹⁹ B. VIHTIĆ, Spomenik na Lovčenu, u: *Prava Crvena Hrvatska* 16. 9. 1916., 1.

²⁰ B. VIHTIĆ (bilj. 19).

²¹ -, Das Siegesdenkmal auf dem Lovcen, u: *Der Tiroler* 3.11. 1916., 6.; -, Ein denkmal auf dem Lovcen, Um monumentu sul Lovcen, u: *Lagerzeitung - für-Wagna, Gazzetta-a'Accampamento - di -Wagna* 25. 10. 1916., 8.; -, Das Kriegsdenkmal au dem Lovcen, u: *Teplitz-Schönauer Anzieger* 30. 9. 1916., 3., -, (Ein Kriegsdenkmal auf dem Lovcen), u: *Linzer tages Post* 25. 10. 1916., 8.

²² <http://dizbi.hazu.hr/object/view/1895> (konzultirano 11.9.2017.)

²³ N. N., Izložba Marka Rašice, u: *Narodne novine* 10.6. 1917., 4.

²⁴ SANJA ŽAJA VRBICA (bilj. 1), 72.

²⁵ SANJA ŽAJA VRBICA, *Djela Mata Celestina Medovića i Marka Rašice u vrboskoj zbirci*, u: Vrboska i njezine znamenitosti, ur. Radoslav Tomić, Vrboska, Župa sv. Lovre Vrboska, 2016., 286.

²⁶ Župni arhiv u Vrboskoj, Pismo Marka Rašice don Frani Lučiću, Zagreb, 5.4.1918.

²⁷ Župni arhiv u Vrboskoj, Pismo Marka Rašice don Frani Lučiću, Zagreb, srpanj, 1918.

²⁸ MARINA BREGOVAC PISK, Slike Velikog rata, u: *Slike Velikog rata (katalog izložbe)*, (ur. Ankica Pandžić), Zagreb, Hrvatski povijesni muzej, 2014., 18. Zahvaljujem dr. Bregovac Pisk na pomoći pri rekonstrukciji Rašičina ratnog razdoblja i dr. Walteru Kalina iz Heeresgeschichtliches museum/ Militärhistorisches Institut iz Beča.

²⁹ MARINA BREGOVAC PISK (bilj. 28), 22., <http://dizbi.hazu.hr/object/view/kPVRcjZN3P4>, (konzultirano 14.9.2017.),

³⁰ MARINA BREGOVAC PISK (bilj. 28), 20.

³¹ MARINA BREGOVAC PISK (bilj. 28), 20-30, 120-153.

Summary

Painter Marko Rašica in the Austro-Hungarian Army

Painter Marko Rašica (1883-1963) from Dubrovnik graduated painting in 1907 from the Academy of Fine Arts in Vienna, with a scholarship of the Dubrovnik municipality. When the war broke out, he was staying in Ljubljana, where he exhibited in a shop display. Soon afterwards, he returned to Dubrovnik and in 1915 he was enlisted in the Austro-Hungarian army at the age of 31, becoming a soldier in the 37th Home Guard Regiment, and transferred to the Derventa region in Bosnia and Herzegovina. Not much is known about his days in the military: only a few autograph pages shed light on his wartime career and the press of the time offers some information on his movements and involvement in the organization of exhibitions. Late in 1915, he exhibited in Herceg Novi (Monte Negro) as part of the events celebrating the 67th anniversary of Francis Joseph I's reign. The exhibition was humanitarian and its profit dedicated to help the soldiers and their families. In February 1916, Rašica organized another exhibition in Dubrovnik, aimed at helping the victims of war in Dubrovnik.

In July 1916, a call was launched for the design of a monument that was to stand on top of Mount Lovćen and commemorate the conquest of that area. Rašica or-

ganized an exhibition of the proposals in Herceg Novi, and the five-member jury selected his plaster model of the Victory statue as the winning design among a large number of competing projects. The press in Vienna reported on the competition, including a detailed description of the area where the monument was to be erected and the colossal first-awarded project.

In 1917, Rašica organized his last humanitarian exhibition during World War I, still as a soldier in the Austro-Hungarian army. The exhibition opening was attended by the highest dignitaries of the government, the municipal administration of Zagreb, and the Catholic Church, including dr. Iso Kršnjavi. Dr. Antun Bauer, the Archbishop of Zagreb, held the inaugurating speech. After the exhibition, Rašica remained in Zagreb, and in spring 1918 he was released from the army, after which he taught at the School of Crafts in Zagreb and obtained a number of sacral commissions at the recommendation of dr. Iso Kršnjavi.

This study includes newly discovered archival data and hitherto unpublished sources to shed light on the circumstances of Rašica's enlistment, the period spent in military service, and the impact of this time on his post-war career.